

УДК 316.34/378

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ СТУДЕНТІВ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕД СТУДЕНТСТВА КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА) *

Кожекіна Людмила Юрївна – кандидат соціологічних наук, соціолог навчальної лабораторії прикладних соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Вдовиченко Мар'яна Олександрівна – соціолог навчальної лабораторії прикладних соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті піднімається питання рівного доступу до якісних освітніх послуг у контексті тенденцій переходу до масової вищої освіти як у світі, так і в Україні. В залежності від соціально-економічного становища батьківських родин відбувається своєрідне групування здобувачів освіти з більшими або меншими можливостями. Це зумовлює неоднорідність студентського контингенту навіть в межах одного ВНЗ, коли різні групи студентів характеризуються різною системою цінностей, яка впливає в тому числі на їхні освітні та професійні очікування. На прикладі студентів КНУ імені Тараса Шевченка аналізуються відмінності у освітніх та кар'єрних траєкторіях, а також трудовій активності студентів залежно від матеріального становища їх батьківських родин. Також визначено відмінності респондентів за соціально-структурними параметрами. Робиться висновок про необхідність проведення виваженої політики з боку керівництва ВНЗ для роботи з різними студентськими групами.

Ключові слова: масова вища освіта, університет, студенти, соціальна нерівність, матеріальне становище, кар'єрні плани, трудова активність.

В статье поднимается вопрос равного доступа к качественным образовательным услугам в контексте тенденции перехода к массовому высшему образованию как в мире, так и в Украине. В зависимости от социально-экономического положения родительских семей происходит своеобразное группирование получателей образования с большими или меньшими возможностями. Это обуславливает неоднородность студенческого контингента даже в пределах одного вуза, когда разные группы студентов характеризуются различной системой ценностей, влияющей в том числе на их образовательные и профессиональные ожидания. На примере студентов КНУ имени Тараса Шевченка анализируются различия в образовательных и карьерных траекториях, а также трудовой активности студентов в зависимости от материального положения их родительских семей. Также определены различия респондентов по социально-структурным параметрам. Делается вывод о необходимости проведения взвешенной политики со стороны руководства вуза для работы с различными студенческими группами.

Ключевые слова: массовое высшее образование, университет, студенты, социальное неравенство, материальное положение, карьерные планы, трудовая активность.

Considering the tendencies of transition to mass higher education both in the world and in Ukraine, the article raises the issue of equal access to qualitative educational services. Depending on the socio-economic status of the parents' families, a peculiar grouping of the receivers of education with larger or smaller opportunities occurs. This causes the heterogeneity of the student community, even within the same university, when different groups of students are characterized by a different value system, including their educational and professional expectations. On the example of the students of Taras Shevchenko National University of Kyiv the differences in educational and career trajectories and in students' labor activity depending on the financial status of their parents' families are analyzed. Also the respondents' differences in socio-structural parameters are determined. It is concluded that there is the need of a balanced policy conducting on the part of university administration for a work with the various student groups.

Keywords: mass higher education, university, students, social inequality, financial status, career plans, labor activity.

Характерною рисою для наших соціокультурних умов є прагнення за будь-яких обставин здобувати найвищі освітні ступені та рівні. Це є не лише прямим наслідком високої престижності вищої освіти в суспільстві, але й свідченням прагнення громадян до максимальної конкурентоспроможності шляхом здобуття найвищих формальних визнань у сфері освіти. Не варто нехтувати також і тим, що в суспільній

© Кожекіна Л. Ю., 2017

© Вдовиченко М. О., 2017

* Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф-70 Державного фонду фундаментальних досліджень

свідомості досі зберігається уявлення про високий якісний рівень п'яти-шестирічної вищої освіти за часів СРСР, а отже – і сумнів стосовно достатності трьох-чотирьохрічної бакалаврської програми європейського типу [1, с. 87-88].

Показник охоплення вищою освітою для України характеризується постійним зростанням. Після найбільшого падіння у 1994 році (40,3%) показник почав демонструвати зростаючу динаміку: так, починаючи з 2003 року його значення стало перевищувати аналогічні як для Польщі, Франції, Італії (порівнювані країни), так і для Європейського Союзу в цілому [1, с. 12].

У рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) за 2016-2017 рік Україна зайняла 11-е місце серед 138 країн за рівнем охоплення вищою освітою [2]. Ці дані є свідченням переходу України до масової вищої освіти. Так, наразі в нашій країні до ВНЗ потрапляє до 80% випускників шкіл [3].

Звісно, при цьому масовізація вищої освіти є загальносвітовою тенденцією. За даними ЮНЕСКО, світовий показник охоплення вищою освітою (GTER – Gross Tertiary Enrollment Rate) зростає безпрецедентними темпами і складає 1% на рік, охоплюючи на даний час одну третину від номінальної вікової групи випускників шкіл. Ця тенденція поширюється на більшість країн із середнім рівнем доходів, а також на деякі країни з низьким рівнем доходу.

Для порівняння: у 1971 році лише 9,9% випускників шкіл по всьому світу продовжили навчання у вищих навчальних закладах (8,4% жінок і 11,5% чоловіків). Вища освіта була невеликим елітарним сектором, причому більшість випускників ставали професіоналами або менеджерами. Показник охоплення вищою освітою (GTER) на той час перевищував 15% лише у 19 країнах на чолі зі США (47%, перша в світі масова система вищої освіти). Менш ніж два покоління потому, в 2013 році, ситуація була зовсім іншою: показник GTER становив 34,5% для жінок і 31,3% для чоловіків. При цьому значно розширилось коло професій, які обіймають випускники, виходячи на ринок праці. Масова вища освіта перетворилась на глобальну норму, стаючи все більш універсальною. Не менше 102 країн досягли 15%-го охоплення вищою освітою, а в 51 країні цей показник перевищив 50% (на чолі з Південною Кореєю – 98,4%). Так, у 1971 році GTER в Південній Кореї становив всього 7,2% [4].

Таким чином, зростання показника GTER на 1% в рік означає 22,02% через 20 років. Це є свідченням того, що світовий показник GTER має досягти 50% вже в наступному поколінні.

І хоча поширення вищої освіти потребує певного рівня розвитку держави та середнього класу, як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники пов'язують її масовізацію не з економічним зростанням. Так, професор Інституту освіти при Лондонському університеті С. Маргінсон наголошує, що незважаючи на те, що соціальний запит на можливості отримання вищої освіти є послідовним та постійно зростаючим, потреби держав та роботодавців у поширенні освіти є частковими та епізодичними. Динамічний характер вищої освіти залежить насамперед від сімейних амбіцій стосовно досягнення або підтримки певного соціального становища [5]. Такої ж думки дотримується і російський соціолог Т. Заславська, яка зазначає, що отримання вищої освіти стало одним з небагатьох засобів підвищення соціального статусу, доступних широким верствам населення [6, с. 11].

У сучасних суспільствах ці прагнення, особливо надії батьків на дітей, зосередились здебільшого на формальній освіті, яка розглядається як привілейований шлях до професійної діяльності. Дійсно, випускники ВНЗ мають перевагу на ринку праці над однолітками, які не здобули вищої освіти. В той же час, коли показник охоплення вищої освіти досягає 50%, не всі випускники мають змогу влаштуватися на роботу за фахом, отриманим під час навчання. Незважаючи на епізодичну стурбованість з приводу «надмірної освіти», держави в основному підтримують її поширення. Чому, враховуючи, що попит на випускників є невизначеним, а вища освіта дорога? По-перше, всі держави реагують на тиск знизу, чи то з боку соціальних еліт, чи то з боку зростаючих середніх класів, які хочуть поліпшити освітні можливості для своїх дітей. По-друге, поширення вищої освіти також узгоджується з державними політичними програмами. Створювати освітні можливості легше, ніж створювати робочі місця. Це дає змогу перекласти відповідальність за соціальні наслідки з держави на освітні установи та родини [5].

Перехід до масової вищої освіти в період незалежності України полегшив доступ до неї усіх категорій населення. Найкращі можливості здобули діти з сімей з високим соціальним та професійним статусом, але при цьому порівняно більше зростання шансів на здобуття вищої освіти отримали діти батьків з нижчим соціальним статусом.

В той же час у сучасному українському суспільстві спостерігається тенденція «групування» дітей залежно від соціального та професійного статусу батьків, причому з рівня початкової школи. Це зумовлює серйозний вплив такої селекції на рівень підготовки, соціальні зв'язки та культуру поведінки молодого покоління. На рівні вищої освіти це знаходить своє відображення у виборі навчального закладу, спеціальності та форми навчання [1, с. 65]. Так формується неоднорідність студентського контингенту навіть в межах одного ВНЗ.

Як зазначає М. Правдіна, якщо раніше більшість проведених досліджень студентства спиралась на уявлення про відносну гомогенність студентського контингенту, то сьогодні запит на вищу освіту пред'являють вкрай різноманітні за багатьма показниками групи [7, с. 8].

Зважаючи на неоднорідність студентського контингенту університету, в тому числі і за соціально-економічними характеристиками, актуальною є проблема розробки та проведення виваженої політики з боку керівництва університету для роботи з різними студентськими групами. Для вирішення цієї задачі необхідно забезпечити органи університетського управління інформацією про проблеми, суперечності та інші характеристики студентського життя шляхом систематичного дослідження думок, настроїв, мотивації та установок на активність студентів з різних соціальних груп.

Зокрема дослідницький інтерес становлять трудові траєкторії студентів, адже навчання у ВНЗ не лише дає можливість для накопичення багажу знань, навичок і досвіду, але й сприяє формуванню у студента певних освітніх та кар'єрних планів, тобто уявлень про те, чим студент буде займатися після закінчення ВНЗ [8].

В той же час цілком очевидно, що студентська система цінностей, яка впливає на вибір освітніх та кар'єрних траєкторій відрізняється у різних груп студентів. Так, П. Бурд'є та Ж.-К. Пассерон у роботі «Спадкоємці» наголошують, що серед усіх факторів диференціації, які впливають на студентське середовище (стать, вік, релігійна приналежність тощо), найбільш сильним безумовно є соціальне походження.

На думку дослідників, студенти в процесі навчання поділяються на наступні типи: «успішний студент-спадкоємець», який реалізовує свій сімейний, набутий від батьків культурний капітал, на одному полюсі, і студент низького соціального походження, менш привілейований, який прикладає багато зусиль у спробах стати успішним, але не має гарантій розподілу на хорошу роботу у майбутньому, – на іншому.

Визначаючи шанси, умови життя чи праці людини, П. Бурд'є та Ж.-К. Пассерон відзначають, що соціальне походження є детермінуючим фактором, що має вплив на всі області існування людини. Природа і рівень доходу (і, як наслідок, залежність від батьківської родини) радикально розділяє студентів за їх походженням серед тих, хто має низький або високий рівень місячного доходу [9, с. 28-30].

Продовжуючи думку французьких вчених, можна зазначити, що уявлення та очікування щодо майбутньої трудової діяльності будуть відрізнятися у студентів з різним рівнем соціального та матеріального становища. Ґрунтуючись на аналізі цих уявлень та очікувань, можуть бути зроблені висновки стосовно трудової поведінки майбутніх фахівців, і як наслідок – чи буде відтворюватися соціальна нерівність, що мала місце під час навчання у ВНЗ на ринку праці.

Проблема соціальної нерівності постійно знаходиться у фокусі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Зокрема, плідну роботу в цьому напрямку проводять колективи Інституту соціології НАН України, КНУ імені Тараса Шевченка, Харківського національного університету імені Каразіна. Важливе значення в розробці проблеми мають роботи Є. Головахи, С. Макеєва, В. Паніотто, О. Куценко, А. Горбачика, О. Симончук, Л. Хижняк, М. Безносова, О. Мурадян та інших.

За визначенням авторів колективної монографії «Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу», соціальна нерівність є формою соціальної диференціації, за якої окремі соціальні групи перебувають на різних рівнях соціальної ієрархії і, відповідно, мають нерівні життєві шанси та можливості задоволення матеріальних та духовних потреб, а отже – нерівний доступ до обмежених ресурсів. Основні механізми соціальної нерівності лежать у площині власності, влади та розподілу праці, проте в перехідних та нестабільних суспільствах більшої ваги може набувати стихійна, неконтрольована соціальна диференціація, яку деякі дослідники кваліфікують як економічно не обґрунтовану складову нерівності [10, с. 27].

Мета статті – проаналізувати відмінності у освітніх і кар'єрних планах та трудовій активності студентів під час навчання в залежності від матеріального стану їхніх батьківських родин на прикладі студентства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Для досягнення поставленої мети звернемося до аналізу результатів моніторингового опитування UNIDOS (Університетське ДОСлідження), у проведенні якого автори цієї статті беруть безпосередню участь. Дане дослідження було започатковане в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка в 2009 р. факультетом соціології. Опитування проводиться один або два рази на рік та присвячене дослідженню різних сфер студентського життя. На основі отриманих даних готуються звіти для керівництва та підрозділів університету для прийняття рішень щодо поточної діяльності.

Об'єктом дослідження, проведеного факультетом соціології КНУ імені Тараса Шевченка у вересні 2016 року, є студенти 2-6 курсів всіх факультетів, інститутів (за виключенням Військового інституту) КНУ імені Тараса Шевченка. Використовувався метод стандартизованого анкетного опитування. За стратифікованою випадковою вибіркою опитано 1127 студентів 2-6 курсів.

Аналізуючи матеріальний стан батьківських родин студентів університету, можна констатувати значно кращу ситуацію за даним параметром у порівнянні із загальною по Україні (за даними загальноукраїнських досліджень) [11]. Так, зазначили, що «коштів вистачає лише на продукти харчування»,

6,3% студентів, «коштів вистачає і на продукти харчування, і на одяг, однак покупка речей довготривалого використання (телевізора, холодильника тощо) викликає деякі складнощі» – 26,5%, «коштів вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень» – 24,9%, «коштів вистачає на все необхідне, робимо заощадження» – 28,9%, «живемо у повному достатку» – 13,5%. В цілому ж матеріальний стан більшості батьківських родин студентів КНУ імені Тараса Шевченка можна охарактеризувати як середній або високий. Для зручності аналізу ми умовно позначили першу категорію респондентів як «малозабезпечені», другу як – «обмежені у засобах», третю – «середнього достатку», четверту – «заможні», п'яту – «багаті».

Проводячи диференціацію студентів за матеріальним станом їхніх батьківських родин, в нашому дослідженні ми акцентували увагу на відмінностях між двома полярними категоріями: найменш та найбільш забезпечених.

Враховуючи той факт, що період навчання у ВНЗ є одним з найважливіших етапів соціалізації особистості, перш за все цікавим було дізнатися, який вплив має матеріальний стан батьківської родини на мотиваційні установки, що спонукають студента отримувати вищу освіту. Так, студенти із багатих родин частіше отримують вищу освіту заради можливості мати надійний прибуток (5,96 бала за шкалою від 1 до 7) та отримати високу соціальну позицію (5,43 бала) у порівнянні з іншими категоріями респондентів (значення даних показників в середньому складає 5,61 та 5,15 бала відповідно). В той же час, студенти даної категорії частіше прагнуть допомагати іншим людям (4,44 бала при значенні 4,12 в середньому). Натомість для студентів із малозабезпечених родин вираженою є мотивація отримати вчений ступінь (4,54 бала при значенні 4,13 в середньому). Крім того, вони частіше за інші категорії відзначають у якості важливих мотивів наступні: під час навчання випробувати різні стилі життя – 4,76 бала; не йти до армії – 3,57 бала; виїхати з власного міста / села – 4,34 бала та не відставати від друзів – 3,47 бала (значення даних показників в середньому складає 4,35; 2,94; 3,49; 2,9 бала відповідно).

Таким чином, студенти, які походять із родин з найвищим матеріальним становищем, у якості важливих мотивів отримання вищої освіти частіше відмічають «статусні» чинники та чинники, пов'язані із суспільно-корисною діяльністю. Представники ж полярної категорії (студенти із низьким рівнем достатку батьківських родин) частіше розглядають отримання вищої освіти як допоміжний засіб для досягнення особистих цілей, опосередковано пов'язаних з функціями університету. Водночас вони характеризуються більш вираженим прагненням до підвищення свого рівня освіченості.

Це прагнення також знайшло відображення у тому, що, говорячи про плани на майбутнє, студенти даної категорії частіше демонструють зацікавленість у науково-дослідницькій роботі: так, планують вступити на навчання до аспірантури 22,5% студентів із малозабезпечених родин, що майже вдвічі перевищує показник у порівнянні з іншими категоріями студентів. Натомість такі студенти значно рідше планують відкрити «власну» справу (6% при показниках в межах 17,2%-26,9% серед інших категорій студентів). Це можна пояснити тим, що відкриття «власної» справи, як правило, пов'язане із наявністю стартового капіталу, якого немає у даної категорії студентів на теперішній час, що і зумовлює їхню невпевненість щодо цього варіанту майбутнього.

Окрім того, майже у кожного п'ятого студента із найменш матеріально забезпечених родин вираженою є спрямованість працювати не за фахом (серед інших категорій опитаних цей відсоток коливається в межах 8,1%-14,3%). Це може бути свідченням сумнівів у правильності вибору своєї спеціальності серед цієї категорії студентів. Натомість представники полярної категорії (студенти із найбільш матеріально забезпечених родин) рідше за інших студентів демонструють чітку орієнтацію щодо обраних життєвих планів – так, не задумувався стосовно планів на майбутнє майже кожен десятий опитаний з цієї категорії (серед інших категорій цей показник майже в два рази нижчий). Цьому може бути декілька пояснень: зокрема, можна припустити, що студенти із багатих родин впевнені у сприятливих життєвих перспективах для себе незалежно від напрямків майбутньої діяльності, або ж в даний момент мають інші пріоритети (наприклад, концентрують свої зусилля на навчанні). Такий висновок опосередковано підтверджується і проаналізованими відповідями на питання, якими будуть, на думку студентів, основні вимоги з боку роботодавця, що можуть вплинути на шанси отримати роботу. В даному випадку зафіксовано відмінність категорії найбільш матеріально забезпечених студентів від решти досліджуваних категорій. Так, дана категорія студентів частіше вважає, що роботодавці звертатимуть увагу на успішність у навчанні (25,5% при середньому значенні показника 17,8%), натомість такі студенти меншою мірою схильні думати, що попередній досвід роботи, особисті якості, володіння іноземними мовами та практичні навички, отримані під час навчання, будуть мати вирішальне значення (57,6%, 51,4%, 54,4%, 36,6% при середніх значеннях показників 66,9%, 57,5%, 71,4%, 45,3% відповідно).

Загалом же, серед планів студентів на майбутнє провідну позицію займає прагнення працювати за фахом у комерційній установі (29%), проте найбільш вираженим воно є у студентів, рівень достатку батьківських родин яких визначено як «середній» та «обмежені у засобах» (33,7% і 31,9% відповідно).

Однією з важливих задач ВНЗ є побудова навчального процесу таким чином, щоб отримані студентами знання та практичні навички краще відповідали потребам сучасного ринку праці. В цьому

контексті було проаналізовано, як оцінюють достатність отримуваних знань, навичок та вмій (ЗУН) в університеті для майбутньої професійної діяльності студенти з різним матеріальним достатком. Виявилось, що студенти із найбільш забезпечених родин частіше оцінюють отримувані ЗУН як цілком достатні у порівнянні зі студентами з найменш забезпечених родин (див. табл. 1).

Таблиця 1.

**Оцінка достатності отримуваних ЗУН для майбутньої професійної діяльності
(% серед тих, хто відповіли за альтернативою «Цілком достатні»)**

	Малозабезпечені	Багаті
Навички спілкування, встановлення контактів	27,2	36,8
Вміння працювати із комп'ютером (Word, Excel, Power Point)	26,1	41,9
Вміння систематизувати та аналізувати інформацію	25,4	31,9
Навички публічних виступів, переговорів	17,8	22,2
Знання іноземної мови	10	33,4
Знання та вміння в сфері управління	4,7	20,1
Знання юридичних норм в сфері майбутньої професійної діяльності	9,3	22,6

Щодо шляхів пошуку роботи ситуація наступна: «патерналістської» позиції (тобто сподіваються на допомогу знайомих, родичів) притримуються найчастіше представники двох полярних категорій: найменш та найбільш забезпечених (більше половини опитаних для кожної з категорій). При цьому кожен п'ятий студент із малозабезпечених родин планує шукати роботу через біржу праці, що значно перевищує показник у порівнянні з іншими категоріями. Найбільш розповсюдженим серед студентів є пошук роботи за допомогою Інтернет-баз (70,3%), причому чим нижчим є рівень достатку батьківської родини, тим більш популярним є цей шлях пошуку роботи серед студентів.

Відмінності між категоріями респондентів виявлено і у факторах вибору місця роботи після закінчення навчання. Так, близько половини студентів із малозабезпечених родин при виборі місця роботи заявили, що звертатимуть увагу на стабільну оплату праці (серед студентів із родин з найвищим рівнем достатку таких 37,1%). Натомість для студентів із найвищим рівнем достатку батьківських родин більшою мірою важливим є гнучкий робочий графік, неповна зайнятість та престижність посади.

Можливість кар'єрного зростання є найбільш важливою для студентів із заможних родин (приблизно для двох третин респондентів цієї категорії), тоді як для інших категорій цей показник коливається в межах 50%.

Що стосується перспектив пошуку роботи після закінчення навчання, то багаті студенти більшою мірою впевнені у власних силах, частіше відзначаючи, що будуть мати лише невеликі складнощі з пошуком роботи. Крім того, вони рідше за інших студентів відзначають можливі проблеми, пов'язані із пошуком роботи, що відповідала б їхнім запитам. Водночас студенти із малозабезпечених родин частіше схильні думати, що будуть мати значні складнощі з пошуком роботи (табл. 2).

Таблиця 2.

Перспективи пошуку роботи після закінчення навчання (% серед тих, хто відповіли)

	Малозабезпечені	Багаті
Я буду мати лише невеликі складнощі з пошуком роботи	24,4	31,9
Я буду мати складнощі з пошуком роботи, яка б дійсно відповідала моїм запитам	37,2	26,9
Я буду мати складнощі з пошуком роботи, яка б дійсно відповідала моїй освіті	11,9	13,3
Я буду мати значні складнощі з пошуком роботи	11,4	4,9
Я не знаю	15	23

При цьому ряд категорій студентів вже поєднує навчання з роботою: виявилось, що найчастіше працюють постійно студенти із найбільш забезпечених родин, а час від часу – студенти із низьким рівнем достатку (табл. 3). При цьому у двох третин з останньої категорії студентів робота пов'язана з отримуваним фахом (серед інших категорій цей показник коливається в межах 38%-51%). Найрідше працюють за отримуваним фахом студенти, рівень достатку батьківських родин яких визначено як «середній» та «обмежені у засобах» (близько 60% для кожної з категорій).

Таблиця 3.

Чи поєднуєте Ви навчання в університеті з роботою? (% серед тих, хто відповіли)

	Малозабезпечені	Багаті
Так, працюю постійно	15,9	30,9
Так, працюю час від часу	41,2	26,9
Ні, не працюю	42,9	42,2

Серед причин роботи не за отримуваним фахом студенти з найбільш високим матеріальним рівнем частіше називали більш вигідну пропозицію в іншій сфері. Водночас найменш забезпечені студенти

частіше в якості таких причин називали незадовільний розмір заробітної плати та недостатню кількість знань та навичок для роботи за фахом.

Можна припустити, що мотиви трудової діяльності різних категорій студентів будуть відрізнятися – від можливостей покращити своє матеріальне становище до прагнення набутти необхідний досвід і навички практичної роботи.

В межах проведеного дослідження студентам було поставлено питання відносно поїздок за кордон та мети цих поїздок. Природно, що студенти з найбільш забезпечених родин мають більше соціально-економічних можливостей, тому не дивно, що у порівнянні з менш забезпеченими вони здійснювали поїздки за кордон приблизно у два рази частіше (53,1% та 25,3% відповідно). Відмінності між студентами простежуються і у цілях таких поїздок: для 41,7% студентів з багатих родин та 16,4% студентів з малозабезпечених родин головною метою поїздок є відпочинок, туризм, відвідування родичів, друзів. Також серед цілей закордонних поїздок цілком поїздки студенти називали: робота / підробіток – 7,9% студентів з багатих родин та 1,5% – з малозабезпечених; вивчення мови – 17% студентів з багатих родин та 6,2% – з малозабезпечених.

Варто відзначити і досить тривожну тенденцію щодо бажання проживати за кордоном за наявності такої можливості: так, студенти з малозабезпечених родин більше прагнуть проживати за кордоном (77,4%), ніж студенти з багатих родин (хоча серед цієї категорії студентів бажаючих також значна кількість – 63,2%). Це може бути свідченням, що молоді люди просто не бачать можливостей для своєї реалізації у власній країні. Для категорії малозабезпечених студентів це може пояснюватись і тим, що через низький матеріальний рівень (і як наслідок – брак впевненості у майбутньому) вони прагнуть розширити коло можливостей для професійної реалізації шляхом виїзду за кордон.

Окрім відмінностей власне у освітніх і кар'єрних планах та трудовій активності студентів під час навчання було проаналізовано відмінності між різними категоріями студентів і за соціально-структурними параметрами (факультет навчання, освітній рівень родини, тип зайнятості батьків, джерела коштів при навчанні, місце народження, форма навчання).

Серед найменш забезпеченої категорії виділяються студенти радіофізичного та фізичного факультетів, а серед найбільш забезпечених – студенти юридичного факультету, Інститутів журналістики та міжнародних відносин. У студентів соціально-гуманітарного напрямку рівень достатку є вищим у порівнянні зі студентами природничо-технічних факультетів.

При цьому рівень матеріального достатку напряму пов'язаний із освітнім рівнем батьків студентів. Так, якщо вищу освіту мають 43,2% батьків і 49,1% матерів студентів з малозабезпечених родин, то серед найбільш забезпечених студентів ці ж показники становлять 68% для батьків і 73% – для матерів. Родини студентів, де батьки не здобули вищу освіту, характеризуються і нижчим рівнем матеріального достатку.

Що стосується типу зайнятості батьків, то ситуація наступна: батьки студентів із багатих родин частіше займають керівні посади або ж займаються підприємницькою діяльністю, тоді як батьки студентів з малозабезпечених родин частіше працюють в бюджетній сфері, обіймають робітничі професії або ж не працюють взагалі (табл. 4).

Таблиця 4.

Тип зайнятості батьків (% серед тих, хто відповіли)

	Малозабезпечені родини		Багаті родини	
	Батько	Мати	Батько	Мати
Професійний політик, керівний працівник держапарату	0	0	9,4	5,6
Керівник (заступник керівника) підприємства, установи, сільгоспдприємства	1,8	3,5	14,8	8,5
Спеціаліст у галузі науки, культури, охорони здоров'я, освіти, дошкільного виховання (з вищою або середньою спеціальною освітою)	6,3	22	4,1	15,8
Підприємець у великому або середньому бізнесі	2,3	0	28,1	14,4
Різнороб, підсобний робітник	9,4	7,7	0	0
Непрацюючий пенсіонер	7,2	7,7	0	0
Не має постійного місця роботи, але підробляє у різних місцях залежно від обставин	9,5	0	0	3
Зарєстрований безробітний	3,6	7	0	0,7

Незмінною лишається ситуація, коли батьки підтримують матеріально своїх дітей під час навчання в університеті: так, матеріальну підтримку батьків мають 74,3% студентів з малозабезпечених родин та 90,3% – з багатих. Студенти з малозабезпечених родин більшою мірою покладаються на стипендію (60,2%), а також на підробіток під час навчання чи під час канікул (38% та 16,4%) у порівнянні зі студентами з багатих родин (37,1%, 30,2% та 13,7%, відповідно).

В ході дослідження було виявлено, що переважна більшість студентів КНУ імені Тараса Шевченка – це молодь м. Києва (37,9% до всіх опитаних), і лише незначна частина студентів родом із сел (7,4%). Студенти з найбільш забезпечених родин значно частіше є жителями Києва (60,5%) у порівнянні зі студентами з

малозабезпечених родин (29,7%). Натомість походять із сел 12% малозабезпечених студентів, тоді як серед багатих студентів таких лише 3,1%. Це може створювати ризики щодо доступності якісної вищої освіти для дітей із сільської місцевості. Так, дитина, яка не мала змоги, в тому числі через брак коштів, отримати достатні знання для вступу у ВНЗ на бюджетну форму навчання, не зможе здобути бажану освіту на умовах контракту та мати такі ж життєві шанси, як вихідці з великих міст та матеріально забезпечених родин.

Проте, як засвідчують отримані дані, 13,9% студентів із малозабезпечених родин все ж навчаються на контракті при обмеженій фінансовій спроможності їх сімей, що може бути свідченням усвідомлення важливості здобуття вищої освіти як перспективного та вигідного капіталовкладення (табл. 5).

Таблиця 5.

Форма навчання в університеті (% серед тих, хто відповіли)

	Малозабезпечені	Багаті
Бюджетна форма навчання	86,1	61,5
Контрактна форма навчання	13,9	38,5

Результати проведеного дослідження засвідчують, що рівень матеріального добробуту батьківських родин студентів є важливим фактором, який визначає їхні освітні та кар'єрні плани. Матеріальна забезпеченість, перш за все, означає можливість бути незалежним та мати вибір, а також є умовою стабільності та засобом досягнення цілей. Так, студенти з матеріально забезпечених родин, відчуючи матеріальну підтримку батьків, керуються більш прагматичними, орієнтованими на зовнішні елементи достатку мотивами отримання вищої освіти (рівень доходу, висока соціальна позиція тощо). Крім того, вони більш впевнені у сприятливих життєвих та професійних перспективах для себе у порівнянні зі студентами з малозабезпечених родин. В той же час мотиви отримання вищої освіти серед студентів з низьким рівнем достатку відрізняються деякою «легковажністю», оскільки меншою мірою пов'язані із баченням свого професійного майбутнього. Крім того, студенти цієї категорії менш впевнені щодо перспектив пошуку роботи після закінчення університету.

Володіння інформацією стосовно рівня сформованості планів студентів може бути використано керівництвом ВНЗ для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, зокрема для ефективного вибудовування навчальних планів та пошуку інституціональних рішень для роботи з неоднорідним студентським контингентом.

На рівні держави висвітлена у статті проблема зачіпає питання рівного доступу до якісних освітніх послуг. Так, соціально-економічна нерівність студентів призводить до формування груп з низьким соціальним статусом, неспроможних витримати конкуренцію на ринку праці та успішно адаптуватися в соціумі. Щоб здолати диспропорції у доступі до якісної вищої освіти між групами населення з різним рівнем матеріальної забезпеченості, політика країни має бути спрямована на максимальне вирівнювання шансів усіх груп молоді. Необхідно активно запроваджувати програми здобування якісної освіти тими категоріями осіб, які через брак коштів мають на це менше шансів.

ЛІТЕРАТУРА: Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж. : аналіт. звіт / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. Фонд дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, О. І. Шарова – К. : Таксон, 2014. – 144 с.; **2.** Позиція України в рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksomg-lobalnoyi-konkurentospromozhnosti-1;> **3.** Совсун І. Р. По справедливості, а не по домовленості [Електронний ресурс] / І. Р. Совсун. – Режим доступу: <https://dt.ua/EDUCATION/po-spravedlivosti-a-ne-po-domovlenosti-.html>; **4.** United Nations Educational, Social and Cultural Organization (UNESCO). (2015). UNESCO Institute for Statistics data on education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.uis.unesco.org/>; **5.** Marginson S. The worldwide trend to high participation higher education: dynamics of social stratification in inclusive systems [Електронний ресурс] / S. Marginson. – Режим доступу: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10734-016-0016-x>; **6.** Заславская Т. И. Современное российское общество: проблемы и перспективы / Т. И. Заславская // Общественные науки и современность. – 2004. – № 6. – С. 5–18; **7.** Правдина М. А. Зачем университетам внутренние исследования? Обзор зарубежного опыта institutional research / М. А. Правдина // Мониторинг университета. – 2009. – № 1. – С. 2-9.; **8.** Полная программа исследования проекта «Мониторинг студенческих характеристик и траекторий» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://narfu.ru/upload/medialibrary/869/polnaya-programma-issledovaniya-proekta_mskht.pdf; **9.** Современное российское образование: проблемы и перспективы развития / Под. ред. В. В. Фурсовой, О. В. Горбачевой. – М. : Директ-Медиа, 2014. – 258 с.; **10.** Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.; **11.** Третині українців вистачає грошей лише на їжу [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.obozrevatel.com/ukr/finance/fea/78169-tretini-ukrainsiv-vistachae-groshej-lishe-na-izhu.htm>